

Заворотченко Т. М.,
кандидатка юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії держава і права,
конституційного права та державного управління, юридичного факультету
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-7799-0922>

ВЕКТОРИ ЕВОЛЮЦІЇ СИСТЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В РАМКАХ ДІЯЛЬНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація. У статті аналізується міжнародна система захисту прав людини. Аргументовано актуальність тематики цього дослідження та окреслено нині проведені дослідження питань системи захисту прав людини. Досліджено праці окремих авторів, аналіз яких надав змогу запропонувати норму, котра відсилає до Хартії Європейського Союзу, але й зберігає за нею статус самостійного правового акту. Зазначено, що включення Хартії до Лісабонського договору надало конституційного характеру цій по суті міждержавній угоді, що повинно було перш за все посилити концепцію наднаціонального характеру громадянства Європейського Союзу і частково підвищити легітимність даного об'єднання у звичайних європейців. Зауважено, що Європейський Союз не повинен тільки з формальної точки зору утримуватися від порушення прав людини, але також в рамках своєї сфери компетенції, приймати позитивні заходи для їх захисту і реалізації. У статті виділено основні права і свободи людини, які прийнято умовно поділяти на три великі групи: права і свободи першого, другого та третього покоління. Зазначається, що з'являються крім того в даний час і нові, раніше не регламентовані права і свободи четвертого покоління. Захист всіх цих згаданих прав і свобод, не дивлячись ще раз на те, що не належало до однієї з першорядних функцій Європейської Спільноти та Європейського Союзу, знайшли тем не менш відповідне юридичне закріплення в праві організації. Хоча, що ступінь та обсяг їх упорядкування також виявилися далеко не повними і однаковими. Доведено, що докладна дія Європейського Союзу «не виправдовує» ні його історична та географічна близькість з Радою Європи і ні продуманість, висока юридична техніка норм Конвенції про захисту прав і основних свобод людини, котрі доказали свою ефективність на практиці. Підкреслено, що теж саме можна за аналогією сказати і щодо загальноєвропейських принципів міжнародного права, зокрема стосовно принципу поваги до прав і основних свобод людини, закріплених в Статуті Організації Об'єднаних Націй, Декларації принципів міжнародного права, Гельсінському Заключному акті Організації з безпеки та співробітництва в Європі. Зроблено висновок про те, що визнаючи в цілому значення Хартії про основні права в міжнародно-правовій системі захисту прав і основних свобод людини та її місце в ієрархії джерел права Європейського Союзу, може в той же час приймати належним чином до уваги особливості національного законодавства та національної практики і, відповідно, вживати належних заходів щодо застосування положень документа заходів.

Ключові слова: концепція прав людини, основні свободи людини, міжнародна система захисту прав людини, стандарти захисту основних прав і свобод особистості, порушення прав людини.

Постановка проблеми. Сучасна міжнародна система захисту прав людини з періоду формування – після прийняття Статуту ООН та в подальшому розробки і прийняття окремих міжнародно-правових та інших договорів – продовжує розвиватися в поступовому режимі, і одночасно стає також об'єктом і предметом дослідження на доктринальному рівні. При цьому історичні та юридичні факти в контексті дії концепції прав людини та її основних свобод все більше свідчать про те, що поступово відбувається розширення їх обсягу.

Активний економічний розвиток Європейського Союзу, його розширення та набуття нових повноважень викликали гостру необхідність розвитку блоку прав і свобод людини. Захист прав і свобод людини було покладено на Суд Європейського Союзу. Тандемна робота Європейського Союзу та його Суду призвели до активного розвитку системи захисту прав людини у рамках права Європейського Союзу та до зміцнення авторитету Суду Європейського Союзу як інституту захисту прав людини у рамках правового поля Європейського Союзу.

Стан дослідження. Означену проблему досліджували такі науковці, як: А.М. Антонович, М.В. Буроменський, М.В. Грушко, М.В. Ковалів, В.В. Рудницький, К.В. Степаненко, А.І. Шуміло. Але беручи до уваги той факт, що Україна, як і більшість країн світу, в сучасний період продовжує вживати заходів щодо усунення порушень прав людини, вказана тема є актуальною і потребує наукового дослідження.

Метою статті є визначення і розкриття складових розвитку системи захисту прав людини в контексті стабільної правозахисної діяльності Європейського Союзу.

Виклад основного матеріалу. На відміну від Ради Європи і ОБСЄ, Європейський союз до теперішнього часу не відносився до числа регіональних організацій, в рамках яких була створена та функціонує власна міжнародна система захисту прав людини. Європейський союз повинен відповідати двом важливим критеріям: по-перше, бути заснованим на обов'язковій для держав особливій міжнародній угоді (договорі, конвенції), а по-друге, передбачати існування контрольного механізму [1]. За оцінками багатьох спеціалістів, таким вищевказаним критеріям (вимогам) в повній мірі відповідають, якщо прийняти до уваги саме європейський регіональний контекст, система захисту прав людини, яка діє в межах Ради Європи, а з інших регіональних установ – системи, що функціонують в рамках Організації американських держав та Африканського Союзу [2]. Європейський союз, безумовно, жодним чином не міг бути включеним до них, оскільки з самого початку був сконструйований таким чином, щоб поглиблювати економіч-

ну та політичну інтеграцію держав-членів, а права людини тривалий час не відносились до пріоритетних, тобто вони були тією сферою, про яку організація «майже не опікувалась, а національні держави з їх різними традиціями основних прав займались вже давно» [3]. Однак в зв'язку з прийняттям в Німці 7 грудня 2000 р. так званого «нового Білля про права людини», а точніше Хартії Європейського Союзу про основні права та надання їй відповідно Договору про Європейський Союз, приведеного відповідно з положеннями Лісабонського договору про реформи і остаточно погодженого 19 жовтня 2007 року, а також відповідно нового рішення даної наднаціональної організації, затвердженого 21 листопада 2008 року [4], ситуація в цій сфері істотно змінилась. Тепер даний документ відповідно установчих актів Європейського Союзу (Договору про Європейський Союз і Договору про функціонування Європейського Союзу) є юридично обов'язковим для дотримання не тільки всіма державами-членами, але й державами, котрі не входять до Союзу, але є його партнерами в загальних параметрах співробітництва (наприклад, в рамках Програм Європейської комісії зі співробітництва з країнами-сусідами) (Європейська політика сусідства) і «Східне партнерство»). Зокрема, ст. 6 Договору про Європейський Союз у змінній редакції визначає, що «Європейський Союз визнає права, свободи і принципи, викладені в Хартії» [5], вона має таку саму юридичну силу, що й основні договори Союзу. Тим самим один з установчих договорів Європейського Союзу не лише закріплює спеціальну норму.

До, і особливо після прийняття Хартії, коли вона ще мала рекомендаційний характер, Європейський Союз офіційно стверджував, що зобов'язання, покладені на нього в сфері захисту прав людини, відбуваються з його власного внутрішнього правопорядку. Це був обмежений підхід, в рамках якого Європейський Союз не стільки зобов'язаний не порушувати права людини, визнані на універсальному міжнародно-правовому рівні (ст. 13 Статуту ООН встановлює переважну силу над всіма іншими міжнародними договорами, і в першу чергу пріоритетність норм про права і свободи людини), скільки вважав його ефективним стосовно тільки тих прав, закріплених в Європейській конвенції прав і основних свобод людини 1950 р. Ради Європи. «З позиції самого міжнародного права Європейський Союз розглядався пов'язаним з гарантіями захисту прав людини в тій мірі, як вони існують у звичайному міжнародному праві і будь-яке його так зване «первинне» або «вторинне» право, котре конфліктує з принципами *ius cogens*, буде вважатись недейсними» [6]. Хартія ЄС беззаперечно посприяла забезпеченню більш високого рівня міжнародно-правового гарантування фундаментальних прав людини, а певні норми цього документа здатні слугувати взірцем для удосконалення конституційно-правового захисту прав людини в Україні. Навіть коротке ознайомлення зі структурою Хартії ЄС, а також із номенклатурою закріплених у ній прав людини дозволяє побачити нове «осмислення прав людини», яке отримує нормативне втілення в установчих документах ЄС і що є доречним запропонувати внести деякі доповнення до тексту чинної Конституції України з положень Хартії ЄС [7]. Значний внесок у вирішенні питань, пов'язаних з захистом основних прав вніс Суд Європейських Спільнот за допомогою створеного ним прецедентного права. При цьому спочатку Суд діяв головним чином під тиском національних конституційних

судів (перш за все, німецького), оскільки останні відмовлялись визнавати верховенство об'єктивного права Європейського Союзу, якщо в ньому не будуть забезпечені надійні гарантії прав суб'єктивних. В 1969 р. Суд визнав дані права як одне з «загальних принципів права Спільноти», розділивши їх джерела на три групи: загальні конституційні традиції держав-членів, міжнародні договори про права людини з участю всіх або більшості держав-членів, загальновизнані принципи міжнародного права. Між тим, існувала можливість того, що Європейський Союз міг би бути наділений повноваженнями безпосередньо приєднатися до договорів про права людини, дотримуватися зобов'язань щодо їх дотримання та захист опосередковано, тобто за допомогою зобов'язань держав-членів, а також гарантувати дані права в межах своєї компетенції (в основному при застосуванні поняття «наступності», котре застосовується ширше на міжнародному рівні, ніж це було в прийнятих Судом Спільноти рішеннях).

До прийняття Хартії в основу конституційних традицій загального характеру входили відповідні норми і гарантії тих держав, де забезпечені більш високі стандарти захисту основних прав і свобод особистості, і, які отримали позитивну оцінку у західноєвропейських юристів [8]. Пізніше, а саме в 1992 р. вони отримали нормативне закріплення в п. 6 ст. 2 Договору про Європейський Союз (в старій редакції). В міжнародних договорах про права людини Європейський Союз, як зрозуміло, не брав участь, але тем не менш Суд Спільнот визнав, що організація пов'язана з нормами та принципами цих актів. Мова в даному випадку звичайно йде перш за все про Міжнародні пакти ООН, договорах і конвенціях Міжнародної організації праці. Конвенція Ради Європи 1950 р. і сьогодні займає важливе місце в правовій системі Європейського Союзу. За рішенням Суду Спільнот вона була визнана головним джерелом основних прав і свобод людини і в 1992 р. дана доктрина знайшла своє відображення в параграфі 2 статті 6 Установчого договору Європейського Союзу. Тобто, завдяки діяльності Суду було визнано, що Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод є частиною права Європейського Союзу, а загальним орієнтиром для тлумачення принципу захисту прав людини за правом Європейського Союзу повинні слугувати конституційні традиції держав-членів [9]. Однак, не дивлячись на те, Суд Спільнот, а також держави-члени підтвердили особливу роль Конвенції 1950 р., було здійснено лише впровадження джерела з іншої правової системи.

Все це вказує на те, що правозахисний механізм Європейського Союзу до набрання юридичної чинності Хартії про основні права, мав певні недоліки. Пояснити дану обставину можна тим, що будучи спочатку заснованим на судовій практиці, такий механізм більшою мірою залежав від переконань та особистого розсуду судді [10]. Далі за такої системи громадянам держав-членів було дуже складно зрозуміти у чому конкретно полягають їх основні (громадянські, політичні, соціальні, економічні або трудові) права, і, крім того, їм було не під силу проаналізувати складний і великий масив прецедентних норм, а таку роботу зможуть виконати тільки висококваліфіковані юристи. В зв'язку з цим в спеціальній доповіді, підготовленою за дорученням Європейської комісії зазначалось, що «основні права є корисними лише тоді, коли громадяни знають про їх існування та про можливість їх використання». Отже, «квірішальне значення має проголошення

та надання даних прав, що дозволяє кожному з них дізнатися і скористатися ними». Іншими словами, основні права повинні бути видимі [11].

Інтерес у даному контексті представляють норми, відображені в Римському договорі від 25 березня 1957 р. про створення Європейської Економічної Спільноти. Так можна говорити тому, що саме в цьому міжнародно-правовому акті деякі громадянські і політичні права, які відносяться до першого покоління, були сформульовані більш чітко і ясно. Це, до прикладу, такі права особистості, як заборона будь-якої дискримінації з міркувань національної приналежності, право на свободу пересування [12]. На відміну від нього в двох інших договорах – Паризької від 18 квітня 1951 р. про заснування Європейського об'єднання вугілля та сталі, а також в Римському від 25 березня 1957 р. про створення Європейської Спільноти про атомну енергію, інші аналогічні права і свободи були надані в більш вузьких визначеннях. При цьому, цілком очевидно, що згадані вище права і свободи можуть бути віднесені до категорії громадянських і політичних в чистому вигляді лише з певною часткою умовності, що в свою чергу наочно свідчить про значні труднощі у встановленні точних меж між різними категоріями прав і свобод.

5 квітня 1977 р. Європейський парламент, Рада міністрів і Комісія Європейських Спільнот приймають Спільну декларацію про фундаментальні права, в якій зазначають необхідність дотримання основоположних прав і свобод людини з боку держав-членів як у теперішньому, так і в майбутньому [13].

Єдиний європейський акт, прийнятий 4 грудня 1985 року, обмежився лише згадуванням про права людини та прихильністю основним соціальним правам (преамбула) [14], котрий увійшов ще в 1961 р. до тексту Європейської соціальної хартії, укладений в рамках Ради Європи та набула чинності 26 лютого 1965 р. [15]. Через чотири роки спільними зусиллями держав-членів та наддержавних інститутів Європейських Спільнот приймаються власні важливі політичні документи – Декларація основних прав і свобод та Хартія Спільноти про основні соціальні права працівників. Перший документ передбачав широкий перелік відповідних прав і свобод людини і громадянина, їх гарантії, а також, що досить важливо, принцип демократії (ст. 17) [16]. Хартія, яка згідно з її преамбулою, також є декларацією, закріпила такі соціально-економічні права осіб, зайнятих найманою працею, як право на соціальний захист (ст. 10), право на страйк (ст. 13), свободу пересування працівників (ст. 1), свободу об'єднання в професійні спілки (ст. 11) тощо [17]. Однак, спочатку маючи декларативне, політичне значення, ці акти не отримали статус міжнародних договорів, які мають юридично обов'язкову силу в правовому просторі Європейського Союзу.

Висновки. Відмінною особливістю застосування Страбурзьким судом Хартії Європейського Союзу про основні права є те, що він звертається до її положень переважно у тих випадках, коли в Європейській конвенції з прав людини та Протоколах до неї відсутні норми для коректного вирішення конкретної справи. Не є секретом той факт, що Хартія Європейського Союзу про основні права містить у собі велику кількість прогресивних норм, норм, які не відображені в Європейській конвенції з прав людини та Протоколах до неї. Так, у частині закріплення нових соціальних прав і гарантій Хартія Європейського Союзу про основні права пішла значно далеко від Європейської конвен-

ції з прав людини. Крім того, Хартія Європейського Союзу про основні права ґрунтується також на положеннях Європейської соціальної Хартії.

В перспективі Хартія про основні права, прийнята від імені всіх держав-членів Європейського Союзу, може стати для України тим регіональним правотворчим актом, вдало доповнюючим новим змістом поняття «національні цінності», які як об'єкти національної безпеки держав-членів Європейського Союзу і як така, що належить їм в сукупності духовна, інтелектуальна та матеріальна власність, можливо, будуть включені до відповідних нормативних правових актів України, наприклад, до Закону «Про національну безпеку України». Хартія може бути корисною також при розробці і прийнятті правових актів в рамках такої міжнародної регіональної організації, як Організація з безпеки та співробітництва в Європі.

Література:

1. Drzewicki K. Internationalization of human rights and their juridization. An introduction to the international protection of human rights: a textbook / ed. by R. Hanski and M. Suksi. 2nd rev.ed. Turku, 2000.
2. American convention of human rights. *Human rights in international law*. Collected texts. 2nd ed. Strasburg, 2000. p. 453–475.
3. Fritze Vannam. Europa der Zukunft. Deutschland, 2002. № 2. p. 8–9.
4. Добрянський С.В. Хартія основних прав Європейського Союзу як регіональний праволодинний стандарт. *Вісник Національної академії правових наук України*. № 3 (74). 2013. С. 23–30.
5. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. Official journal of the European Union. 2007. Vol. 50. p. 306.
6. Tawhida A., I.J. Butler. The European Union and Human Rights: An international law Perspective. *European journal of international law*. 2006. Vol. 17, № 4. P. 771–801.
7. Небеська М.С., Проданець Н.М. Значення положень Хартії основних свобод Європейського Союзу для модернізації закріплених у Конституції України прав і свобод людини. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2018. № 1. С. 11–13.
8. Morange J. Les libertes publiques. *Presses universitaires de France, Coll. «Droit tondamental»*. Paris, 1985.
9. Перепьолкін С.М., Самогуга А.В., Філяніна Л.А. Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Право Європейського Союзу». Видавництво: ДДУВС. Дніпро, 2016. С. 59.
10. Communication from the Comission «On the Legal nature of the Charter of Fundamental Rights of the European Union». COM (2000) 644 final. Brussels, 2000.
11. Affirmation des droits fondamentaux dans L'Union Europeenne: il est temps d'agir. Rapport du groupe d'experts matiere de droits fondamentaux. Brussels: Comission europeenne, 1999.
12. Treaty Establishing the European Community, 25 March 1957. URL: http://online.ibfd.org/collections/eulaw/html/tt_e2_00_eng_1957_tt.html#tt_e2_00_eng_1957_tt.
13. Joint Declaration by the European Parliament, the Council and the Commission on fundamental rights. *Official journal of the European Communities*. 1977. Vol. 20. P. 103–112
14. The Single European Act, Luxembourg, 17 February 1986. URL: http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documents/treaties/singleuropeana ct.pdf.
15. European Social Charter, 18 October 1961. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/Html/035.htm>.
16. Declaration of fundamental rights and freedoms, 12 April 1989. URL: <http://www.psi.org.uk/publications/archivepds/Trade%20unions/TUAPP1.pdf>.
17. Community Charter of the Fundamental Social Rights of Workers, 9 December 1989. URL: <http://law7.ru/base73/part4/d73ru4428.htm>.

Zavorotchenko T. Evolution vectors of the human rights protection system within the framework of the activities of the European Union

Summary. The article analyzes the international system of human rights protection. The relevance of the topic of this research is argued and the currently conducted research on issues of the human rights protection system is outlined. The works of individual authors were studied, the analysis of which made it possible to propose a norm that refers to the Charter of the European Union, but also preserves the status of an independent legal act. It is noted that the inclusion of the Charter in the Treaty of Lisbon gave a constitutional character to this essentially intergovernmental agreement, which should, first of all, strengthen the concept of the supranational nature of the citizenship of the European Union and partially increase the legitimacy of this association among ordinary Europeans. It was noted that the European Union should not only refrain from violating human rights from a formal point of view, but also within its sphere of competence, take positive measures for their protection and implementation. The article highlights the basic human rights and freedoms, which are conventionally divided into three large groups: the rights and freedoms of the first, second, and third generations. It is noted that, in addition, new, previously unregulated rights and freedoms of the fourth generation are also emerging. The protection of all these mentioned rights and freedoms, despite once again not belonging to one of the primary functions of the European Community and the European Union, nevertheless found

an appropriate legal anchoring in the law of the organization. Although the degree and scope of their arrangement also turned out to be far from complete and the same. It has been proven that the detailed action of the European Union «does not justify» either its historical and geographical proximity to the Council of Europe or the thoughtfulness, high legal technique of the norms of the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, which have proven their effectiveness in practice. It is emphasized that the same can also be said by analogy with regard to generally recognized principles of international law, in particular with respect to the principle of respect for human rights and fundamental freedoms enshrined in the Charter of the United Nations, the Declaration of Principles of International Law, the Helsinki Final Act of the Organization for Security and Cooperation in Europe. It was concluded that while recognizing the general significance of the Charter of Fundamental Rights in the international legal system of protection of human rights and fundamental freedoms and its place in the hierarchy of sources of law of the European Union, it is possible at the same time to properly take into account the peculiarities of national legislation and national practices and, accordingly, take appropriate measures to apply the provisions of the measures document.

Key words: the concept of human rights; basic human freedoms; the international system of human rights protection; standards for the protection of basic rights and freedoms of an individual; violation of human rights.

Дата першого надходження статті до видання: 11.01.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 28.01.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 23.03.2026

Стаття поширюється на умовах
ліцензії відкритого доступу
(CC BY 4.0)